

І. Ю. Сковронська

Львівський державний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри іноземних мов
канд. філол. наук, доц.

Б. М. Юськів

Львівський державний університет внутрішніх справ,
старший викладач кафедри іноземних мов

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ВАРІАЦІЇ ПРАВОВОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ

© Сковронська І. Ю., Юськів Б. М., 2016

Розглянуто деякі фрагменти лексико-граматичних варіацій правової концептосфери, що відтворюють мовну концептуальну картину світу. Концептосфера права містить, відповідно, концепти зі сфери правознавства, до яких передусім зарахуємо концепти *право, закон, правосуддя, судочинство*.

Уся складна і багатогранна система духовних цінностей, спосіб мислення, процес породження думки, світогляд, поведінка знаходять своє відображення у мові. Саме мова визначає спосіб членування світу в тій чи іншій культурі, спосіб його опису, інтерпретації. За допомогою мови людина описує категорії права, інтерпретує закон. Мова у праві – це не тільки питання юридичної техніки та стилістики, це конструктивна основа існування самого права як своєрідного соціального феномену. Юридичні норми закріплені словесно, тому поглиблені знання про властивості слова дають змогу осягнути логіку юридичного мислення, глибше розібратися у системній побудові права і механізмах її дії на свідомість і поведінку людей. Ключові слова мови права – це завжди “сигнали” певного юридичного світогляду, що виражають духовно-етичні ідеали суспільства та моральні принципи, усвідомлені людським розумом, сприйняті правовою системою і вербалізовані у мові. У мові відображено і деформації правосвідомості, що виникають у суспільстві.

Зі зміною принципів, що конституують розуміння права, змінюється й правова мова, а також спостерігається поява певних лексико-граматичних варіацій, оскільки нові ключові слова мають своє специфічне значення, інші можливості синтаксичної сполучуваності. Сучасна дійсність, як відомо, знову активізує проблему трансформації юридичної мови. Чинне законодавство, юридична наука та практика застосування права оперують поняттями “пріоритет прав та свобод людини і громадянина”, “розподіл влади”, “підприємницька діяльність” тощо. Водночас юридична мова здатна здійснювати і зворотний вплив на правову систему суспільства.

И. Ю. Сковронская, Б. М. Юськив

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВАРИАЦИИ ПРАВОВОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ

В статье рассмотрены некоторые фрагменты лексико-грамматических вариаций правовой концептосферы, отражающие языковую концептуальную картину мира. Концептосфера права содержит, соответственно, концепты из сферы правоведения, к которым прежде всего относим концепты *право, закон, правосудие, судопроизводство*.

Вся сложная и многогранная система духовных ценностей, образ мышления, процесс порождения мысли, мировоззрение, поведение находят свое отражение в языке. Именно язык определяет способ членения мира в той или иной культуре, способ его описания, интерпретации. С помощью языка человек описывает категории права, интерпретирует закон. Язык в праве – это не только вопрос юридической техники и стилистики, это конструктивная основа существования самого права как социального феномена. Юридические нормы закреплены словесно, таким образом основательные знания свойств слова позволяют понять логику юридического мышления, более глубоко разобраться в системном построении права и механизмах его воздействия на сознание и поведение людей. Ключевые слова языка права – это всегда “сигналы” определенного юридического мировоззрения, выражающие духовно-нравственные идеалы общества и нравственные принципы, осознанные человеческим умом, воспринятые правовой системой и вербализованные в языке. В языке отражены и деформации правосознания, возникающие в обществе.

С изменением принципов, конституирующих понимание права, меняется и правовая речь, а также наблюдается появление определенных лексико-грамматических вариаций, поскольку новые ключевые слова имеют свое специфическое значение, другие возможности синтаксической сочетаемости. Современная действительность, как известно, снова активизирует проблему трансформации юридического языка. Действующее законодательство, юридическая наука и практика применения права оперируют понятиями “приоритет прав и свобод человека и гражданина”, “распределение власти”, “предпринимательская деятельность” и тому подобное. В то же время юридический язык способен осуществлять и обратное влияние на правовую систему общества.

I. Y. Skovronska, B. M. Yuskiv

LEXICAL AND GRAMMATICAL VARIATIONS OF LAW CONCEPTOSPHERE

The article examines lexical and grammatical variations of law conceptosphere that reflect the linguistic conceptual picture of the world. The law conceptosphere includes, respectively, concepts from the field of law such as the concept of law, justice, judiciary, etc..

Language is rightly called one of the means that explain spirituality of a man, its system of values, mentality, the way of thinking, the process of generating ideas, outlook, behavior. It is the language that defines the way of the division of the world into one culture or another, the way of its description, interpretation. It is through the language that a man describes categories of law, interprets the law. Language in law is not just a matter of legal technique and stylistics, it is a constructive basis for the existence of law as a kind of social phenomenon. Legal norms are fixed verbally, so in-depth knowledge about the properties of a word allows you to grasp the logic of legal thinking, more deeply understand the systematic construction of law and the mechanisms of its action on the consciousness and behavior. The key words of law are always considered to be “signals” of certain legal philosophy expressing spiritual and ethical ideals of the society and moral principles recognized by human mentality, perceived by legal system and verbalized in language. The language reflects the sense of justice and deformations occurring in the society.

The change of principles that constitute the understanding of law is followed by the change of legal language and there is the appearance of certain lexical and grammatical variations, since new keywords gain their specific meanings and other possibilities of syntactic building. Nowadays reality is known to activate again the problem of transformation of legal

language. Current legislation, jurisprudence and the practice of application of law operate the terms “priority rights and freedoms of an individual and a citizen”, “power sharing” “business activities “, etc. At the same time legal language is able to carry out an opposite effect on the legal system of the society.

Постановка проблеми. Серед актуальних напрямів сучасного мовознавства – семасіології, психолінгвістики й етнопсихолінгвістики, теорії тексту, комунікативної лінгвістики, когнітологічний напрям стає найпоширенішим та найтісніше пов’язаний з теорією картин світу. Науковці, що розвинули цей напрям: Дж. Лакофф, С. Томпсон, Ж. Фоконьє, Р. Джекендофф, А. Вежбицька та ін. Українські учені когнітологічного напрямку М. Кочерган, Т. Радзієвська, О. Селіванова, С. Жаботинська, Н. Алефрієнко та ін. У центрі когнітології – пізнавальна діяльність людини, її мовний образ, сфера її емоційної й раціональної поведінки, такі важливі феномени, як ментальні процеси.

Когнітивна лінгвістика послуговується своїми термінами, хоч і методика проведення концептуального аналізу, і його термінологія перебувають у процесі становлення. Мовна репрезентація поняттєвого апарату когнітивної лінгвістики передусім пов’язана з уявленнями про основні смисли (модуси) людського буття, їх аксіологією, морально-етичною оцінкою. Мовну картину світу українців сьогодні описують такі вчені, як В. Іващенко, О. Левченко, Л. Лисиченко, Т. Космеда, Т. Радзієвська, О. Селіванова та ін.

Стан дослідження. Вирізняється низка прийомів концептуального аналізу, серед яких: аналіз значення за словниковими дефініціями; етимологічний аналіз (С. Воркачов, Г. Кусов); метод “профілювання” (Й. Бартмінський, С. Небжеговська); опис концепту за його асоціативним полем (Л. Чернейко, В. Волинський); “візуальний” метод (Р. Ленекер).

Так, традиційна схема аналізу концептів у сучасних працях з когнітивної лінгвістики містить кілька етапів: досліджується етимологія слова–імені концепту, його словникові дефініції, словотворчі потенції, синтагматичні зв’язки, особливості репрезентації у фразеологізмах, пареміях й афоризмах, які вербалізують його зміст, іноді залучаються дані асоціативних експериментів.

Об’єктом вивчення стає семантика слова в усьому обсязі. Семантико-культурологічний обсяг концепту виступає об’єктом дослідження не тільки лінгвістики, а й логіки, психології, культурології, філософії. На думку Ю. Степанова, концепт – це “пучок уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує те чи інше слово. Концепт, отже, ширший за поняття, оскільки останнє включає сукупність основних ознак, а концепт об’єднує інформацію про всі ознаки реалії [11, с. 24].

Концепт – це концентрат знань людини, її уявлення, які відображено і в мовній формі, що розкриває життєві позиції, системи поглядів, світосприйняття, ментальність відповідного народу. Концептосфера *права* містить, відповідно, концепти зі сфери правознавства, до яких передусім зарахуємо концепти *право, закон, правосуддя, судочинство* тощо. Наголосимо, що предметом цього аналізу є не об’єкти наук, зокрема теорії права, окремих галузей права, а концепти як цінності відповідних галузей культури, хоча енциклопедичні знання з філософії права, постулати звичаєвого права частково можуть використовуватися.

Мета цієї наукової статті – схарактеризувати особливості вияву концептосфери *права* у межах мовної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Вже виробилася усталена думка, що практично усі гуманітарні дослідження необхідно зосереджувати у руслі інтеграційного процесу на базі лінгвістики. Не є винятком й юридична лінгвістика, яка утворилася на стику лінгвістики та юриспруденції й однаковою мірою належить як лінгвістиці, так і юриспруденції. Як зазначає Ю. Ф. Прадід, не виникає анінайменшого сумніву в тому, що синтез лінгвістики та юриспруденції в юридичній

лінгвістиці сприяє взаємному збагаченню двох наук, розв'язанню однієї з найактуальніших проблем сьогодення – підвищенню ефективності правоохоронної та судової діяльності [7, с. 137].

Мову справедливо називають тим засобом, що допомагає пояснити духовність людини, систему її цінностей, ментальність, тобто спосіб мислення, процес породження думки, світогляд, поведінку. Саме мова визначає спосіб членування світу у тій чи іншій культурі, спосіб його опису, інтерпретації. Саме за допомогою мови людина описує категорії права, інтерпретує закон.

Історія становлення правових систем європейських держав споконвіків супроводжувалась намаганням вирішити проблему “право–справедливість”. Ще в античні часи тогочасні нормативні акти творили достатньо високий рівень права у свідомості громадян; вони не підлягали буденній політичній дискусії і могли бути змінені лише за особливих обставин. Хоча, з іншого боку, в суспільстві засуджувався правовий позитивізм. Так, Цицерон вважав найдурнішим припущення про справедливість усього, що записане в законах і взагалі у праві народів. Гострою була також проблема зневажання закону, свавілля сильних у ставленні до слабших, про що свідчать уже ранні твори грецької літератури, зокрема “Теогонія” і “Труди і дні” Гесіода [4, с. 539–604].

Як слушно зазначає В. М. Сироткін, “правову свідомість трудящих мас класового суспільства складали знання певних норм, офіційного права та традиційні народні правові звичаї й поняття. Звід останніх у науково-публіцистичній літературі відомий як “звичаєве право”. Хоча з розвитком урядового законодавства характер правової свідомості селян зазнав чимраз більшого впливу, проте роль звичаєвого права у регулюванні їх життєдіяльності залишалася досить значною навіть за умов панування капіталістичних відносин [8, с. 40].

Мова у праві – це не тільки питання юридичної техніки та стилістики, це конструктивна основа існування самого права як своєрідного соціального феномену. Юридичні норми закріплені словесно, тому поглиблені знання про властивості слова дають змогу досягнути логіку юридичного мислення, глибше розібратися у системній побудові права і механізмах її дії на свідомість і поведінку людей. Ключові слова мови права – це завжди “сигнали” певного юридичного світогляду, що виражають духовно-етичні ідеали суспільства та моральні принципи, усвідомлені людським розумом, сприйняті правовою системою і вербалізовані у мові. У мові відображено і деформації правосвідомості, що виникають у суспільстві.

Право пов'язане з концептами *правди, істини, святості*. Ідеї істинності, що безпосередньо стосуються кожної людини, поєдналися у моральному терміні “*правда*”, що походить від старослов'янського **правь* (*прямий, правильний, справжній*) зі смисловими відтінками, які поступово розвинулися, – “*добрий, “чесний”, “порядний”, “сильний”, “дієвий”, “сміливий”, “такий, що прагне вперед*” [5, с. 550–551]. Тим самим терміном позначили і *правду життя*, тобто вільне самозречення особистості в ім'я блага, і *правду в юридичному аспекті*, тобто найважливіший принцип суспільної справедливості. Так сформувалося “право” як абстрактне поняття, зокрема й у значенні “*правосуддя*”, “*справедливості*”, що охоплює такі смисли, як “*визнана звичаєм або надана влада*”, “*сила*”, “*воля*”, “*свобода дії*”; “*влада і воля в умовних межах*”.

Отже, у словах *право, справедливість, правосуддя* і *правда* в українській мові простежуємо етимологічно спільний корінь [5, с. 550]. У цьому, очевидно, слід убачати давню глибоку українську традицію втілення у праві правди та справедливості.

Лексема *правосуддя* у великому тлумачному словнику української мови ототожнюється зі *справедливим судом*. Словник українських синонімів підкреслює, що завдання *правосуддя* (*юстиції, суду, судівництва; судочинства*) – забезпечити точне і неухильне виконання законів [9, с. 917]. Ці лексеми імплікують додаткові смисли цієї моральної категорії, такі як “*вірний*”, “*правильний*”, “*істинний*”, “*правдивий*”, “*правомірний*”, “*законний*”, “*праведний*”, “*совісний*”, “*чесний*” тощо. Вони свідчать, що довіра до людей, які здійснюють правосуддя, була високою, як високою була суспільна оцінка їхньої діяльності, статус у суспільстві.

Ключове слово “*правда*”, що об'єднувало пізнавальну категорію істини із етичною категорією справедливості, й визначило сприйняття правової дійсності. Ще у період Київської Русі право ґрунтувалося на морально-етичних цінностях свого часу. Така установка відповідно вплинула на формування і розвиток української юридичної мови. Як відомо, багато законів давньоруської

держави склалися та закріпилися в усній формі в дописемний період, а в писемності був зафіксований готовий, оброблений усний текст цих законів; при цьому у складі багатьох термінологічних сполук зберігалося морально-етичне вихідне протиставлення *правди* і *кривди* (*правого* та *лівого*, етимологічно “правий” – *прямий, рівний, правдивий*; “лівий” – *кривий, нерівний неправдивий*, наприклад, *правим десятком* називали стягнення з виправданої у суді сторони. Усталена сполука “*руська правда*” стала джерелом для утворення конструкції “*дати правду*” (*виправдати, задовольнити судом*), за синтаксичною аналогією – “*правду взяти*” (*добитися права, користуватися правами*), виник і синонімічний ряд, що означав лжесвідчення: “*на правду не стати*”, “*протиу правди мовити*”, “*не на правді*” і под. Негативний смисл слова “*неправда*” (криве, ліве) відобразився зокрема, у термінологічному значенні слова “*образа*” як позначенні усіх правопорушень, форму *образа* утворено від *образити* – *разити* (“робити боляче”, “вдарити”) не прямо, а навколо, “по-кривому, тобто “викривлено” [5, с. 142].

Давні слов’яни іменували звичай словами *закон, правда, право*. У розмовно-побутовому стилі слово *правда* означало “справедливість” і за семантикою було протилежним до слова *кривда*. Крім того, протиставлення *правда* – *кривда* було одним із головних у слов’янській язичницькій міфології. Поширення дії закону як норми обов’язкової поведінки людей під страхом владного примусу призвело до семантичного ототожнення термінів “*правда*” й “*закон*” [3, с. 19].

Як подає тлумачний словник української мови, *закон* – це: “1. Встановлене найвищим органом державної влади загальнообов’язкове правило, яке має найвищу юридичну силу (...) // тільки одн., без додатка. Сукупність таких загальнообов’язкових правил та державних постанов, що визначають суспільні відносини людей; втілення найвищої влади в суспільстві (...); // у знач. присуд., перен. Те, що сприймається як незаперечне розпорядження, веління, обов’язкове для неухильного виконання (...); 2. кого, чого, чий і без додатка. Загальноприйняте усталене правило співжиття, норма поведінки (...); // звичай, обряд (...); 3. чого, перен., мн. Основні правила в якій-небудь ділянці людської діяльності, що впливають із самої суті справи (...); 4. чого і без додатка. Об’єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв’язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності; закономірність (у 2 знач.) (...); // основне положення якої-небудь науки, що відбиває причинно-наслідковий зв’язок між явищами, характеризує перебіг названих процесів у природі або суспільстві (...); // що-небудь неминуче, незаперечне, що є виявом певної закономірності (...); 5. Сукупність догм (основних положень) якої-небудь релігії, віровчення (...); *закон божий* – у дореволюційній школі – спеціальна дисципліна, що вивчала основи православного віровчення (...) [10, т. 3, с. 154–155].

Поняття *закон* обґрунтовувалося в науці протягом кількох тисячоліть. Був час, коли це поняття охоплювало всі джерела права або ж якесь одне з них. У ХІХ ст. пропонували навіть розрізняти формальний (прийнятий за встановленою процедурою законодавчим органом) та матеріальний як синонім до терміна *джерело права* закони [6, с. 162].

А. Б. Венгеров, цитуючи п. 1 ст. 120 Конституції Російської Федерації 1993 р., зазначив, що “судді незалежні і підкоряються тільки Конституції Російської Федерації та федеральному закону”, в якому недоречно вжитий термін *закон*. “Але тоді виникає запитання, – пише далі науковець, – а чому суддя не повинен підкорятися закону, прийнятому суб’єктом федерації, іншими джерелами права?” [2, с. 408–409]. “Подібні помилки, – як слушно пише Ю. Ф. Прадід, – на жаль, трапляються і в українських нормативно-правових актах” [6, с. 162].

На думку Ю. Ф. Прадіда, викладену у статті “Зміст понять та значення термінів *закон* і *законність* в сучасній юридичній літературі”, визначення поняття *закону*, що подаються у енциклопедичних словниках, є неповними, потребують відповідних уточнень. Названий учений пропонує таке визначення: *закон* – це “нормативно-правовий акт, прийнятий найвищим органом державної влади, який регулює найважливіші суспільні відносини і має вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів” [6, с. 163]. Якщо ж ідеться про *закон* як термін, то Ю. Ф. Прадід, спираючись на визначення, що містяться у тлумачних словниках, пропонує таке своє коротке, порівн.: “закон – юридичний акт, прийнятий найвищим органом державної влади” [6, с. 163]. Отже, у наведених визначеннях маємо смисли: “акт”, “влада”, “орган”, “відносини”, “сила”, “правовий”, “нормативний”, “державний”, “суспільний”, “найвищий”, “регулювання”, “інший”.

Концепт *закон* схарактеризував Ю. Степанов у його словнику концептів, він описав, як цей концепт сформувався у російській духовній культурі й у російському менталітеті. У зазначеній словниковій статті справедливо наголошено, що концепт *закон* можна розглядати у таких аспектах, як: 1) юридичний; 2) божий; 3) науковий [11, с. 571–600]. Те саме, як бачимо, стосується й української культури та українського менталітету.

На підставі аналізу словникової статті зі словника української мови можна виокремити такі основні смисли концепту *закон*, що характеризують концептосферу *права*, як-от: “звичай”, “обряд”, “правило”, “постанова”, “веління”, “розпорядження”, “влада”, “сила”, “держава”, “суспільство”, “виявлення”, “виконання”, “втілення”, “усталеність”, “норма”, “причина”, “наслідок”, “сукупність”, “зв’язок”, “діяльність”, “справа”, “суть”, “сутність”, “загальнообов’язковість”, “загальноприйнятність”, “неухильність”, “відносини”, “громадянин”, “людина”, “співжиття”, “поведінка”, “найвищий”, “незаперечний”, “закономірний”, “встановлений”, “об’єктивний”, “необхідний”, “існуючий”, “основний”.

У словниковій статті СУМу до слова *закон* подано і низку фразеологізмів, що доповнюють зазначений концепт деякими смислами, порівн.: *іменем закону*, тобто владою, наданою чинним законодавством; *бути поза законом* (*перебувати, стояти і т. ін.*) – бути позбавленим громадянських прав, заступництва з боку державних органів; *ставити* (*оголошувати і т. ін.*) *поза законом кого* – позбавляти кого-небудь громадянських прав, заступництва з боку державних органів (...); *сухий закон* – заборона вживати алкогольні напої [10, т. 3, с. 154–155]; *вовчий закон* – про відносини у суспільстві, де панує сваволя сильних (...) [10, т. 1, с. 713]. Отже, звідси виокремлюємо такі додаткові смисли: “законодавство”, “державний орган”, “заступництво”, “позбавлений”, “громадянський”, “заборона”, “сваволя”, “сильний”.

Висновок. Зі зміною принципів, що конституують розуміння права, змінюється й правова мова, а також спостерігається поява певних лексико-граматичних варіацій, оскільки нові ключові слова мають своє специфічне значення, інші можливості синтаксичної сполучуваності. Сучасна дійсність, як відомо, знову активізує проблему трансформації юридичної мови. Чинне законодавство, юридична наука та практика застосування права оперують поняттями “пріоритет прав та свобод людини і громадянина”, “розподіл влади”, “підприємницька діяльність” тощо. Водночас юридична мова здатна здійснювати і зворотний вплив на правову систему суспільства. Річ у тім, що слова, які використовують у процесі конструювання права та його інститутів, задають ті чи інші схеми сприйняття довіклля, наприклад: *право – справедливість – революційна доцільність*; *право – справедливість – дотримання прав людини*; *покарання – відшкодування за збиток, помста*; *покарання – страх перед відповідальністю*; *покарання – поновлення соціальної несправедливості* тощо. Такі концептуальні схеми стають невід’ємною частиною суспільної свідомості. Вони відіграють роль своєрідного “культурного реформатора” соціального життя і тією чи іншою мірою впливають на прийняття різних нормотворчих та правозастосовчих рішень.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВІФ “ПЕРУН”, 2007. – 1738 с. 2. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник для юрид. вузов. – М.: Новый Юрист, 1998. – 480 с. 3. Іванівська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навч. посіб. / О. П. Іванівська. – К. : ТОВ “УВПК “ЕКС-Об”, 2002. – 264 с. 4. Історія європейської ментальності / за ред. Петера Дінцельбахера / переклав з нім. Володимир Кам’янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с. 5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (головн. Ред.) та ін.. – К.: Наук. думка, 1983. – Т.4 : Н – П / уклад.: 6. Прадід Ю. Ф. Зміст понять та значення термінів *закон* і *законність* в сучасній юридичній літературі // У царині лінгвістики і права: Сімферополь: Елїнь, 2006. – С. 163–165. 7. Прадід Ю. Юридична лінгвістика як окрема галузь знань / Ю. Прадід // У царині лінгвістики і права. – Сімферополь: Елїнь, 2006. – С. 132–139. 8. Сироткін В. М. Прислів’я та приказки як джерело вивчення етико-правових звичаїв і уявлень українського народу // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 1. – С. 39–42. 9. Словник синонімів української мови: у 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Голова *и*ук та ін.; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т української мови. – К., 200. – Т. 2: О–Я. – С. 381. 10. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка. – Т. 1, 1970. – 800 с.; Т. 3, 1972. – 746 с. 11. Степанов Ю. Константы: словарь русской культуры / Ю. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.